

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МЕДИЦИНИ ТА ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я
КАФЕДРА АКУШЕРСТВА, ГІНЕКОЛОГІЇ ТА ПЕДІАТРІЇ

СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ДЕОНТОЛОГІЯ ТА ДОГЛЯД ЗА ХВОРИМИ

Галузь знань	<u>22 «Охорона здоров'я»</u>
Спеціальність	<u>227 «Фізична терапія, ерготерапія»</u>
Назва освітньої програми	<u>Фізична терапія, ерготерапія</u>
Рівень вищої освіти	<u>перший (бакалаврський) рівень</u>

Розробники і викладачі	Контактний тел.	E-mail
Доцент, к.мед.н. Кукушкін Віталій Наумович	067-755-29-87	kvin2002@ukr.net

1. АНОТАЦІЯ ДО КУРСУ

Деонтологія - це сукупність етичних норм і принципів поведінки працівника охорони здоров'я при виконанні своїх професійних обов'язків задля збереження життя людини і покращення її якості шляхом надання ургентної, планової та превентивної медичної допомоги.

Мета деонтології та догляду за хворими як навчальної дисципліни: Викладання основних положень медичної деонтології, які направлені на формування у майбутнього спеціаліста основних моральних принципів, які визначатимуть його подальшу діяльність як громадянина суспільства і фахівця. Ознайомлення з історією і сучасним етапом медичної деонтології у вітчизняній медицині, тенденціями їх розвитку. Формування розуміння у майбутніх медичних працівників щодо соціальної обумовленості громадського здоров'я. Надання знань, які забезпечують розвиток особистості медичного працівника, його знайомство з надбанням сучасної медицини, психологічні аспекти його діяльності. Створення у студентів цілісного уявлення про сутність моральних відносин, аналіз їх тенденцій, протиріч та напрямків розвитку. Сприяння у виборі соціальних професійних цінностей, формуванні своєї життєвої позиції, розвитку духовної культури та інтелігентності.

Передумови для вивчення дисципліни: Основи педагогіки та психології, Українська мова (за професійним спрямуванням), Іноземна мова (за професійним спрямуванням), Філософія, Вступ до спеціальності, основи фізичної реабілітації та ерготерапії тощо.

2. ОЧІКУВАНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ, ЯКІ ПЛАНУЄТЬСЯ СФОРМУВАТИ, ТА ДОСЯГНЕННЯ ПРОГРАМНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

У процесі реалізації програми дисципліни «Деонтологія та догляд за хворими» формуються наступні компетентності із передбачених освітньою програмою:

Інтегральна компетентність

Здатність вирішувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми, пов'язані з фізичною терапією та ерготерапією, що характеризуються комплексністю та невизначеністю умов, із застосуванням положень, теорій та методів медико-біологічних, соціальних,

психолого-педагогічних наук.

Загальні компетентності (ЗК):

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК 02. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

ЗК 03. Навички міжособистісної взаємодії.

ЗК 04. Здатність працювати в команді.

ЗК 05. Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети.

ЗК 06. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК 07. Здатність спілкуватися іноземною мовою.

ЗК 13. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо.

ЗК 14. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК 15. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

Спеціальні (фахові) компетентності

СК 01. Здатність пояснити пацієнтам, клієнтам, родинам, членам міждисциплінарної команди, іншим медичним працівникам потребу у заходах фізичної терапії, ерготерапії, принципи їх використання і зв'язок з охороною здоров'я.

СК 04. Здатність враховувати медичні, психолого-педагогічні, соціальні аспекти у практиці фізичної терапії, ерготерапії.

СК 07. Здатність допомогти пацієнту/клієнту зрозуміти власні потреби, обговорювати та пояснювати зміст і необхідність виконання програми фізичної терапії та ерготерапії.

СК 13. Здатність навчати пацієнта/опікунів самообслуговуванню /догляду, профілактиці захворювань, травм, ускладнень та неповносправності, здоровому способу життя.

СК 14. Здатність знаходити шляхи постійного покращення якості послуг фізичної терапії та ерготерапії.

Навчальна дисципліна «Деонтологія та догляд за хворими» забезпечує досягнення **програмних результатів навчання (РН)**, передбачених освітньою програмою:

ПР 02. Спілкуватися усно та письмово українською та іноземною мовами у професійному середовищі, володіти фаховою термінологією та професійним дискурсом, дотримуватися етики ділового спілкування; складати документи, у тому числі іноземною мовою (мовами).

ПР 04. Застосовувати у професійній діяльності знання біологічних, медичних, педагогічних та психосоціальних аспектів фізичної терапії та ерготерапії.

ПР 08. Діяти згідно з нормативно-правовими вимогами та нормами професійної етики.

ПР 13. Обирати оптимальні форми, методи і прийоми, які б забезпечили шанобливе ставлення до пацієнта/клієнта, його безпеку/захист, комфорт та приватність.

ПР 15. Вербально і невербально спілкуватися з особами та групами співрозмовників, різними за віком, рівнем освіти, соціальною і професійною приналежністю, психологічними та когнітивними якостями тощо, у мультидисциплінарній команді.

ПР 18. Оцінювати себе критично, засвоювати нову фахову інформацію, поглиблювати знання за допомогою самоосвіти, оцінювати й представляти власний досвід, аналізувати й застосовувати досвід колег.

Заплановані результати навчання за навчальною дисципліною

Знання:

- визначення медичної етики і деонтології, їх ролі у сучасній структурі медичних наук та історичні етапи становлення;
- основних етичних законів та позицій в медицині;
- сучасних моделей взаємовідносин між лікарем та пацієнтом;
- основних положень міжнародних на національних нормативних документів, актів та декларацій, що регламентують права пацієнта та лікаря;
- понять про ятрогенії, причини їх виникнення та наслідки;
- визначення та сутності лікарської таємниці, правових документів, що гарантують дотримання лікарської таємниці в Україні;
- визначення поняття «лікарські помилки», різновидів та основних причин лікарських помилок; поняття про лікарські правопорушення, посадові злочини та відповідальність за них;
- поняття про біоетику та біомедичну етику, сферу їх застосування у сучасному суспільстві;
- морально-правових аспектів забезпечення права людини на життя та смерть;
- деонтологічних засад взаємовідносин у медичних колективах та спілкування із родичами пацієнтів.

Уміння:

знання основних деонтологічних принципів діяльності лікаря формує засади наступного вивчення студентом усіх клінічних дисциплін, закладає основи професійно вірного спілкування з хворою людиною та визначає подальші професійні стосунки

Навички:

Вивчення тем передбачає збереження життя людини і покращення її якості шляхом надання ургентної, планової та превентивної медичної допомоги.

3. ОБСЯГ ТА ОЗНАКИ КУРСУ

Загалом		Вид заняття			Ознаки курсу		
ЄКТС	годин	Лекційні заняття	Практичні заняття	Самостійна робота	Курс (рік навчання)	Семестр	Обов'язкова / вибіркова
3	90	16	24	50	3	6	Обов'язкова

4. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви тем	Кількість годин			
	Усього	у тому числі		
		Лекц.	Практ.	Сам.роб.
Тема 1. Теоретичні та методологічні засади деонтології. Морально-етичні концепції основних світових релігій.	11	2	4	5
Тема 2. Кодекси деонтології. Клятва Гіппократа і присяга лікаря України.	7	-	2	5
Тема 3. Характеристика навчальної, наукової та практичної діяльності медичних працівників і медичних психологів. Духовні напрямки формування культури професійних дій.	9	2	2	5
Тема 4. Фахові вимоги до медичних працівників і до їхніх особистісних якостей. Слово лікаря. Ятрогенії.	9	2	2	5
Тема 5. Лікарська таємниця. Обов'язок лікаря та медичного психолога.	9	2	2	5

Тема 6. Особливості деонтології у різних галузях медицини	11	2	4	5
Тема 7. Етичні аспекти та питання реаніматології, трансплантології та евтаназії.	9	2	2	5
Тема 8. Порушення медичної етики у ХХ ст.	7	-	2	5
Тема 9. Деякі проблемні питання медичної етики та деонтології.	9	2	2	5
Тема 10. Етика і питання медичної естетики.	9	2	2	5
Усього:	90	16	24	50
ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ – ЗАЛІК				

5. ТЕХНІЧНЕ Й ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ / ОБЛАДНАННЯ

Здобувачі отримують теми та питання курсу, основну і додаткову літературу, рекомендації, завдання та оцінки за їх виконання як традиційним шляхом, так і з використанням університетської платформи он-лайн навчання на базі Moodle. Окрім того, практичні навички у пошуку та аналізу інформації за курсом, з оформлення індивідуальних завдань, тощо, здобувачі отримують, користуючись університетськими комп'ютерними класами та бібліотекою.

6. САМОСТІЙНА РОБОТА

До самостійної роботи здобувачів щодо вивчення дисципліни «Деонтологія та догляд за хворими» включаються:

1. Знайомство з науковою та навчальною літературою відповідно зазначених у програмі тем.
2. Опрацювання лекційного матеріалу.
3. Підготовка до практичних занять.
4. Консультації з викладачем протягом семестру.
5. Самостійне опрацювання окремих питань навчальної дисципліни.
6. Підготовка та виконання індивідуальних завдань у вигляді есе, рефератів тощо.
7. Підготовка до підсумкового контролю.
8. Тематика самостійної підготовки та індивідуальних завдань збігається з тематикою практичних занять.

7. ВИДИ ТА МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Робоча програма навчальної дисципліни передбачає наступні види та методи контролю:

Види контролю	Складові оцінювання
поточний контроль , який здійснюється у ході: проведення практичних занять, виконання індивідуального завдання; проведення консультацій та відпрацювань.	50%
підсумковий контроль , який здійснюється у ході проведення іспиту.	50%

Методи діагностики знань (контролю)	фронтальне опитування; наукова доповідь, реферати, усне повідомлення, індивідуальне опитування; робота у групах; ділова гра, розв'язання ситуаційних завдань, кейсів, практичних завдань, іспит
--	---

Перелік питань до підсумкового контролю

1. Теоретичні та методологічні засади деонтології.
2. Співвідношення належного та чинного, абстрактної моральної особистості та конкретного індивіда в етиці Гомера.

3. Геракліт і формування докорінної античної проблеми, антична етика як учення про добродетель.
4. Погляди “батька медицини” Гіппократа у творах “Присяга”, “Закон”, “Про лікаря”, “Про добродетельну поведінку”, “Про мистецтво”.
5. Учення Аристотеля про найвище благо.
6. Релігія — специфічний спосіб усвідомлення світу.
7. Віра як центральна світоглядна позиція і психологічна установка.
8. Історична місія релігії. Консолідує і стимулює функції релігії.
9. Релігієзнавство — нова галузь гуманітарного знання.
10. Виникнення буддизму.
11. Дидактогенії. Засоби запобігання.
12. Деонтологія та психотерапія.
13. Іслам — наймолодше і найвпливовіше з монотеїстичних віровчень.
14. Особливості віровчення і культу ісламу. Догмати і “стовпи віри”.
15. Сучасний стан релігій в Україні та питання етики.
16. Морально-етичні норми професії лікаря в Клятві Гіппократа.
17. Клятва Гіппократа та присяга лікаря України.
18. Етичний кодекс психолога.
19. Характеристика навчальної, наукової та практичної діяльності медичних працівників і медичних психологів.
20. Особливості медичного та психологічного навчання за кордоном.
21. Службовий етикет лікаря та медичного психолога.
22. Етичний кодекс психіатра. Закон України “Про психіатричну допомогу”.
23. Етикет і культура. Порядок проведення ділових переговорів, конференцій і симпозіумів.
24. Фахові вимоги до медичних працівників і до їхніх особистісних якостей.
25. Слово лікаря. Ятрогенії.
26. Категорії визначення професіоналізму медичних працівників і медичних психологів. Від індивідуальності до колегіальності.
27. Професійні аспекти культури службової діяльності медиката медичного психолога.
28. Психологічна характеристика культури медичної та психологічної практики. Творчий характер цих видів діяльності.
29. Значення терміна “ятрогенія”, що з’явився у статті Бумке у 1925 р.
30. Форми ятрогенних захворювань залежно від причин їх розвитку. Профілактика ятрогеній.
31. Поняття лікарської таємниці та лікарського обов’язку. Неабсолютність лікарської таємниці. Дві узаконені підстави для оприлюднення лікарської таємниці.
32. Героїзм медиків на бойових фронтах.
33. Медичний психолог і проблеми сучасної лікувальної справи.
34. Деонтологія у хірургії, терапії, педіатрії, неврології.
35. Деонтологія у медичній психології.
36. Деонтологія фахівців вузьких медичних напрямків.
37. Завдання клінічної реаніматології. Вплив екстремальних умов у системі “лікар — пацієнт — машина” на рівень деонтологічних проблем. “Бригадна” деонтологія реаніматологів.
38. Пасивна й активна евтаназія, гістаназія, ортоназія.

39. Питання пересадження внутрішніх органів від трупа і від живого донора. “Holiday sindrom” в американських клініках.
40. Чи можливе застосування молекулярної інженерії під час вирішення проблеми створення штучних органів?
41. Злочини медиків фашистської Німеччини. Висновки з Нюрнберзького процесу.
42. Формування цілісної особистості як соціально-психологічне завдання.
43. З’ясування психофізіологічної ролі мистецтва — предмет медичної естетики.
44. Значення етичної рефлексії у сучасному світі.
45. Чи є етичність достовірним критерієм медичної істини?
46. Використання положень Женевської декларації у сучасному політичному світі.
47. Основний принцип вітчизняної медицини та деонтології.
48. Як дотримувалися кодексу деонтологічної честі Ваші улюблені вчені-медики або фізіологи?
49. Чому в сучасний період науково-технічного прогресу, техніфікації та спеціалізації медицини питання високої моральної якості лікаря і медичного психолога набуває всебільшого значення?
50. Чи не є питання про створення повноцінних умов праці та відпочинку медичного персоналу центральним у проблемі етико-деонтологічного сервісу?
51. Що має більшу регламентуючу силу: адміністративно-юридичні засоби або імперативи професійної етики?
52. Плацебо як стимулятор життєвих сил і чудовий помічник лікаря, психотерапевта та медичного психолога.
53. Нерозривна єдність етичного й естетичного в медичній психології.
54. Запропонуйте свій спосіб вимірювання психофізіологічного впливу естетичних явищ на людину.
55. Медична естетика як специфічна форма пізнання природи людиною.
56. Сфери медико-естетичного пізнання.
57. Схожість і відмінність медичної естетики й естетотерапії.
58. Роль мистецтва в лікуванні та профілактиці захворювань.
59. Культура спостереження в діяльності медичного працівника та медичного психолога.
60. Культура мовного спілкування в діяльності медичного працівника та медичного психолога.
61. Єдність лікарської етики й естетики в слові як у важливому психотерапевтичному факторі.
62. Як розібратися із суперечливими імперативами: правом на лікування хворого та правом проводити дослідження на хворому; правом на таємницю лікаря та правом на отримання конфіденційних даних про здоров’я?
63. Чи є етичність достовірним критерієм медичної істини?
64. Наскільки неетичними були експерименти Дженнера та Пастера з проведення вакцинації в умовах, небезпечних для їх пацієнтів, без попередніх дослідів на тваринах?
65. Особливості деонтологічної служби в системі “лікар — сестра — хворий”.
66. Етика та біоетика: спільне та відмінне.
67. Місце етики у процесі досліджень.
68. Якщо ефективно й оперативно експериментувати на людських ембріонах, то чи справедливо прирівнювати нас у наших першоджерелах до лабораторного матеріалу?
69. У чому різниця між обов’язком лікаря та лікарським зав’язанням?
70. Чому гамети є суб’єктом і об’єктом права?
71. Якщо етичні міркування породжуються сумнівами, то чи не повинні вони у такому випадку насамперед формуватися при обговоренні ідей у

філософії, гуманітарних науках?

72. Проблема створення нових лікарських препаратів, штучного серця, а також генна терапія потребують експерименту на людях. Чи є інший вихід?

73. Чи маєте Ви незаперечні докази того, що рівень розвитку розумових здібностей визначається генетичними чинниками?

74. Чи згодні Ви, що етична рефлексія необхідна, виходячи з реальної природи науки і ролі наукової та медичної установи в сучасному світі?

75. За яким правом можна вирішувати, чи втручатися в життя людей похилого віку?

76. Якими критеріями повинен керуватися лікар, який проводить трансплантацію органів?

77. Якщо використання сперми для штучного запліднення заради подолання безпліддя приносить користь, то чи справедливо допомагати зачаттю особам із сумнівною спадковістю, або розглядати донора як продуцента, який несе певну відповідальність?

78. Якщо корисно знати генетичні хвороби та вади прояву генетичного коду, ідентифікувати носіїв несумісних із життям генів, то чи можна піддавати медичному, а значить і соціальному контролю популяції людей, які не хворіють на цей момент?

8. ОЦІНЮВАННЯ ПОТОЧНОЇ, САМОСТІЙНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ З ПІДСУМКОВИМ КОНТРОЛЕМ У ФОРМІ ЕКЗАМЕНУ/ ЗАЛІКУ

Денна форма навчання			
<i>Поточний контроль</i>			
Види роботи	Планові терміни виконання	Форми контролю та звітності	Максимальний відсоток оцінювання
Систематичність і активність роботи на семінарських (практичних) заняттях			
1.1. Підготовка до практичних занять	Відповідно до робочої програми та розкладу занять	Перевірка обсягу та якості засвоєного матеріалу під час практичних занять	25
Виконання завдань для самостійного опрацювання			
1.2. Підготовка програмного матеріалу (тем, питань), що виноситься на самостійне вивчення	Відповідно до робочої програми та розкладу занять	Розгляд відповідного матеріалу під час аудиторних занять або ІКР ¹ , перевірка конспектів навчальних текстів тощо	10
Виконання індивідуальних завдань (науково-дослідна робота здобувача)			
1.3. Підготовка реферату (есе) за заданою тематикою	Відповідно до розкладу занять і графіку ІКР	Обговорення (захист) матеріалів реферату (есе)	10
1.4. Інші види індивідуальних завдань, в т.ч. підготовка наукових публікацій, участь у роботі круглих столів, конференцій тощо.	Відповідно до розкладу занять і графіку ІКР	Обговорення результатів проведеної роботи під час аудиторних занять або ІКР, наукових конференцій та круглих столів.	5
Разом балів за поточний контроль			50
Підсумковий контроль екзамен / залік			50

Всього балів	100
---------------------	------------

¹ Індивідуально-консультативна робота викладача зі здобувачами

9. КРИТЕРІЇ ПІДСУМКОВОЇ ОЦІНКИ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ (для іспиту / заліку)

Рівень знань оцінюється:

- «відмінно» / «зараховано» А - від 90 до 100 балів. здобувач виявляє особливі творчі здібності, вміє самостійно знаходити та опрацьовувати необхідну інформацію, демонструє знання матеріалу, проводить узагальнення і висновки. Був присутній на лекціях та семінарських заняттях, під час яких давав вичерпні, обґрунтовані, теоретично і практично правильні відповіді, має конспект з виконаними завданнями до самостійної роботи, презентував реферат (есе) за заданою тематикою, проявляє активність і творчість у науково-дослідній роботі;

- «добре» / «зараховано» В - від 82 до 89 балів. здобувач володіє знаннями матеріалу, але допускає незначні помилки у формуванні термінів, категорій, проте за допомогою викладача швидко орієнтується і знаходить правильні відповіді. Був присутній на лекціях та семінарських заняттях, має конспект з виконаними завданнями до самостійної роботи, презентував реферат (есе) за заданою тематикою, проявляє активність і творчість у науково-дослідній роботі;

- «добре» / «зараховано» С - від 74 до 81 балів. здобувач відтворює значну частину теоретичного матеріалу, виявляє знання і розуміння основних положень, з допомогою викладача може аналізувати навчальний матеріал, але дає недостатньо обґрунтовані, невичерпні відповіді, допускає помилки. При цьому враховується наявність конспекту з виконаними завданнями до самостійної роботи, реферату та активність у науково-дослідній роботі;

- «задовільно» / «зараховано» D - від 64 до 73 балів. здобувач був присутній не на всіх лекціях та семінарських заняттях, володіє навчальним матеріалом на середньому рівні, допускає помилки, серед яких є значна кількість суттєвих. При цьому враховується наявність конспекту з виконаними завданнями до самостійної роботи, рефератів (есе);

- «задовільно» / «зараховано» E - від 60 до 63 балів. здобувач був присутній не на всіх лекціях та семінарських заняттях, володіє навчальним матеріалом на рівні, вищому за початковий, значну частину його відтворює на репродуктивному рівні, на всі запитання дає необґрунтовані, невичерпні відповіді, допускає помилки, має неповний конспект з завданнями до самостійної роботи.

- «незадовільно з можливістю повторного складання» / «не зараховано» FX – від 35 до 59 балів. здобувач володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу.

- «незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни» / «не зараховано» F – від 0 до 34 балів. здобувач не володіє навчальним матеріалом.

Таблиця відповідності результатів контролю знань за різними шкалами

100-бальною шкалою	Шкала за ECTS	За національною шкалою	
		екзамен	залік

90-100 (10-12)	A	Відмінно	зараховано
82-89 (8-9)	B	Добре	
74-81(6-7)	C		
64-73 (5)	D	Задовільно	не зараховано
60-63 (4)	E		
35-59 (3)	Fx	незадовільно	
1-34 (2)	F		

10. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Деонтологія в медицині: підручник (ВНЗ IV р. а.) / О.М. Ковальова, Н.А. Сафаргаліна-Корнілова, Н.М. Герасимчук. 2-е вид., випр.2018.240 с.
2. Основи медичної психології: навчальний посібник / А.В. Михальський, Л.А. Онуфрієва, Ю.А. Михальська. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори – 2006», 2016. 432 с.

Допоміжна

1. Медичне право України: Практикум / Волков В.Д., Дешко Л.М., Мазур Ю.В. Донецьк: Сучасний друк, 2010. 249 с.
2. Назар П.С., Віленський Б.Г. Основи медичної етики. Київ: Здоров'я, 2002. 343 с.
3. Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Сенюта І.Я. Медичне право України. Підручник. За заг. ред. д.ю.н. проф. С. Стеценка, К. Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008 р. 507 с.

Інформаційні Інформаційні ресурси

1. <http://zakon1.rada.gov.ua> – Законодавство України.
2. <http://www.president.gov.ua> – офіційне інтернет-представництво Президента України.
3. <http://www.kmu.gov.ua> – Урядовий портал (Кабінет Міністрів України).
4. <http://mvs.gov.ua> – Міністерство внутрішніх справ України.
5. <http://www.minjust.gov.ua> – Міністерство юстиції України.
6. <http://www.nbuv.gov.ua> – Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського.
7. <http://www.rada.kiev.ua> – Верховна Рада України.
8. <http://www.univ.kiev.ua> – бібліотека Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.
9. <http://www.library.ukma.kiev.ua> – наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія».
10. <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/index.htm> – Форум права (електронне наукове фахове видання).
11. Центр тестування – база ліцензійних тестових завдань «Крок» - 1: <http://testcentr.org.ua/>